

Iryna Ryzhova (17design2017@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

Katedra Wzornictwa i Architektury, Zaporoski Narodowy Uniwersytet Techniczny

Olga Pavliuk (polonia.nick@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0003-2099-3743>

Katedra Wzornictwa i Architektury, Zaporoski Narodowy Uniwersytet Techniczny

Rozwiązywanie problemów urboekologii w kontekście rozwoju kultury i tożsamości na przykładzie miasta Zaporóża

Solving the problems of urboecology in the context of the development of cultural and identity development on the example of the city of Zaporozhe

Streszczenie

Problemy środowiskowe miast są ściśle powiązane z urboekologią. W dużych, zurbanizowanych miastach można zaobserwować różne zjawiska społeczne, gospodarcze, polityczne i religijne oraz wszystkie aspekty kultury materialnej i mentalnej. Teraz, kiedy Ukraina znajduje się w trakcie wojny z Rosją, w wielu miastach procesy urboekologiczne są zakłócone. Celem artykułu jest rozpatrzenie problemów wielokulturowego miasta przemysłowego w kontekście kultury i mentalności, opracowanie zaleceń do ich rozwiązania z wykorzystaniem metody analizy strukturalno-systemowej, w tym: badania terenowe.

Słowa kluczowe: urboekologia, środowisko miejskie, dziedzictwo kulturowe, tożsamość, kultura

Abstrakt

Environmental problems of cities closely linked with urboecology. In large urbanized cities can be observed social, economic, political and religious phenomena, all aspects of material and mental culture. Now that Ukraine is in the midst of a war with Russia in many cities urboecological processes are being interfered with. The purpose of the article is to consider the problems of a multicultural industrial city in the context of culture and mentality, to develop recommendations for their solution using the method of structural analysis, including: field research.

Keywords: urboecology, urban environment, heritage, identity, culture

1. WPROWADZENIE

Koniec XX wieku charakteryzował się aktywnym rozwojem obszarów zurbanizowanych, aglomeracji miejskich, megamiast, których funkcjonowanie całkowicie zmieniło nie tylko wygląd krajobrazów, ale także zniszczyło naturalne ekologiczne łańcuchy przemian metabolicznych, zasadniczo zmieniając charakter i kierunek zachodzących niegdyś procesów. Kryzysy ekologiczne i humanitarne przełomu XX i XXI wieku, które są ze sobą bezpośrednio powiązane, manifestują zagrożenia dla istnienia cywilizacji. Rozwój urbanizacji i problemy środowiskowe miast przyczyniły się do powstania dziedzin propagujących ochronę środowiska w mieście, jakimi są ekologia miasta lub urboekologia, badająca urboekosystemy. Ekologia miejska, ekologia urbanistyczna (od łacińskiego *urbs* – miasto) to nauka o wzajemnych powiązaniach i interakcjach w czasie i przestrzeni dwóch systemów – miejskiego (jego podsystemów społecznych, technicznych, energetycznych, informacyjnych, administracyjnych) i naturalnego, a także o zarządzaniu ekosystemami noosferycznymi. Urboekologia jest gałęzią ekologii, która traktuje miasto jako pojedynczy złożony organizm, który aktywnie wymienia materię i energię z otaczającą przyrodą oraz rolniczymi kompleksami terytorialnymi i innymi miastami. Miasta służą za centrum zasobów ludzkich i materialnych. Każde duże miasto jest połączone z całą planetą, zarówno wtedy, gdy „importuje” materię i energię, jak i gdy „eksportuje” gotowe produkty i ich odpady. Wśród naukowców badających ekologię miasta i rozwijających jej koncepcje znajdują się: Richard Florida – amerykański socjolog i ekonomista, autor koncepcji klasy kreatywnej; Ulrich Beck – niemiecki socjolog, autor koncepcji społeczeństwa ryzyka i teorii społeczeństwa światowego; Richard Sawyers – amerykański architekt i urbanista, autor teorii nowego urbanizmu i koncepcji „chodzącego” miasta oraz István Mészáros – węgierski architekt i geograf, autor koncepcji miasta-ogrodu. Urboekologia traktuje urbanizację nie tylko jako obiektywny historyczny proces wzrostu roli miast w rozwoju cywilizacyjnym, ale także jako proces przebudowy całego środowiska człowieka, oparty na podejściu ekologicznym, zgodnie z którym miasto jest złożonym organizmem w systemie powiązań między tworzącymi go elementami a „zewnętrznym” środowiskiem społecznym i przyrodniczym. „Zrównoważone” miejsce, o realizację którego bionika miejska powinna się starać, to estetycznie zaaranżowane, zdrowe, komfortowe psychicznie miasto, na terenie którego spełnione są wszystkie przesłanki zrównoważonego rozwoju. Dzisiaj koncepcja krajów „biopozytywnych” dopiero zaczyna wchodzić do praktyki projektowania, bo w rzeczywistości wszystkie współczesne kraje nie są ekologiczne. Hałyna Petryszyn zbadała elementy strukturalne miasta i określiła osobowości ich projektu. Zajmował się również kwestiami związanymi z organizacją przestrzeni publicznych. Jak zauważył: „Większe miasta, które dziś tracą mieszkańców, gdyby wziąć pod uwagę socjalistyczne zasady urbanizacji, mogły stać się wygodniejsze, oferując wyższy standard życia i środowiska oraz kreatywne pomysły, rozwijając się kulturowo i dbając o swoją tożsamość. Procesowi ponownego przemyślenia struktury miasta towarzyszy tworzenie społeczeństwa

obywatelskiego, które później będzie mogło w większym stopniu wpływać na rozwój miast” (Petryszyn, 2021: 25). Bohdan Cherkas i Svitlana Linda (2014) zbadali style i trendy, które ukształtowały konceptualny krajobraz rozwoju architektury w ostatnich dekadach XX wieku oraz na początku trzeciego tysiąclecia. Rozważali architekturę w interakcji z kulturą tamtych czasów oraz ich zależność od procesów społecznych i kataklizmów historycznych. Tu warto przywołać również Vasyla Kucheryavayę (2021), zaangażowanego w poszukiwanie sposobów i metod badań urboekologicznych mających na celu poprawę ekologii środowiska miejskiego, St. Loze, który rozważał koncepcję studiów miejskich z naciskiem na relacje człowieka i terytorium. W artykule Valentyna Voronkova, Vitalina Nikitenko, Roman Oleksenko (2020) przedstawiają strukturalno-funkcjonalny model globalnego urbanizmu w kontekście metodologii złożoności jako podstawy rozwiązywania problemów kryzysu miejskiego, w który zaangażowane są wszystkie kraje i narody świata. Problem strategii rozwoju ekologii miejskiej we współczesnym środowisku przestrzennym i podmiotowym przedstawiono także w artykule Iryny Ryzhovej i Olgi Pavliuk (2023). Wzrost obciążenia cywilizacyjnego krajobrazów naturalnych jest szczególnie odczuwany na terenie dużych miast. Jak zauważa Stanisław Myhal: „Środowisko przestrzenno-podmiotowe to wielowymiarowe zjawisko wektorowe, zespół naturalnych i sztucznie stworzonych przestrzeni oraz ich przedmiotowych treści, które pozostają w ciągłej interakcji z ludźmi. Obejmuje elementy naturalne, stworzone przez człowieka, przemysłowe, ekologiczne, higieniczne i społeczno--kulturowe” (Myhal, 2014:45), co oznacza, że zaistniała pilna potrzeba ekologicznej analizy nowej sytuacji we współczesnym środowisku przestrzennym. Badanie specyfiki ekologicznej każdego większego miasta jest zadaniem niezwykle ważnym, chociaż niezwykle czasochłonnym. Jednak już dziś zdarzają się różne sytuacje, w których do rozwiązania praktycznych problemów potrzebny jest uśredniony model miasta.

Powyższe opracowania przedstawiają problematykę ekologii miejskiej w różnych aspektach, ale praktycznie brak jest rozważań na temat ekologii miejskiej w kontekście rozwoju kultury i mentalności mieszkańców miast. W tym artykule staramy się wypełnić tę lukę badawczą. Biorąc pod uwagę, że Ukraina jest krajem wielonarodowym, zwłaszcza jej potężne ośrodki przemysłowe, skoncentrowane głównie na południowym wschodzie, który obecnie znajduje się w strefie przyfrontowej, uważamy, że aspekt rozważany w tym artykule jest niezwykle istotny.

Ukraina południowo-wschodnia, gdzie znajdują się takie miasta, jak Charków, Dniepr i Zaporozże była i jest do dziś obszarem pogranicza kulturowego, zamieszkiwanym przez ponad 130 mniejszości narodowych, a wskazane miasta były i są największymi ośrodkami gospodarczymi, przemysłowymi, metalurgicznymi, liczącymi łącznie ponad 3 mln mieszkańców. To region niezwykle interesujący, w którego architekturze i kulturze miast ujawniają się nurty i cechy wynikające z lokalnych właściwości i tendencji różnych kultur. W architekturze można na przykład prześledzić szeroką paletę trendów architektonicznych: styl rosyjski, eklektyzm,

ukraińska secesja, reminiscencje stylów porządkowych – neorenesansu i neoklasycyzmu, a także poszukiwanie form narodowych oraz nowoczesność.

Zalecenia opracowane i przedstawione w tym artykule naszym zdaniem mogą być wykorzystane w każdej metropolii przemysłowej Ukrainy, ponieważ prezentują znaczące problemy typowych ekosystemów miejskich, charakterystyczne dla przemysłowej części kraju pogranicza wielokulturowego.

2. TYPOWOŚĆ I SPECYFIKA OBWODU ZAPOROSKIEGO

2.1. RYS HISTORYCZNY. OBWÓD ZAPOROSKI – TYPOWY OBWÓD DLA POŁUDNIOWEGO WSCHODU UKRAINY

Ukraina południowo-wschodnia należy do regionów, które przekształciły się z obszarów niezagospodarowanych w tereny o wysokim poziomie industrializacji z szybko rozwijającym się przemysłem. Okres XVII–XVIII wieku, a zwłaszcza początek lat 70. XVIII stulecia oraz pierwsza połowa XIX wieku, charakteryzuje się rozwojem ośrodków przemysłu i wspierającą go polityką caratu rosyjskiego. Szybki rozwój przemysłu metalurgicznego na południowo-wschodniej Ukrainie pod koniec XIX wieku, w szczególności w Zagłębiu Donieckim, centralnym Naddnieprzu i Krzywym Rogu, wymagał nie tylko nakładów finansowych, ale i siły roboczej, w tym o wysokich kwalifikacjach zawodowych, w związku z czym „przymuszani przez właścicieli fabryk z innych ośrodków przemysłowych, którzy tutaj inwestowali część swoich kapitałów, na Ukrainę przenosili się robotnicy rosyjscy i polscy, z Petersburga, Moskwy i Warszawy” (Serczyk, 1990: 265). Towarzyszyła temu emigracja zarobkowa robotników, których część trafiła właśnie do Aleksandrowska (obecnego Zaporozża), Jekaterynosławia (obecnego Dniepra), Kamińskiego. Zdarzało się również, że z różnych powodów przewożono tu całe przedsiębiorstwa. Wyjaśnia to wielokulturowość omawianego regionu zaporoskiego, stanowiącego zresztą, podobnie jak dnepropietrowski, doniecki, ługański, chersoński, mikołajowski i odeski, typowy dla południowego wschodu Ukrainy przykład regionu przemysłowego. Aktualnie, jak wspomniano, zamieszkuje go ponad 130 mniejszości narodowych i jest on jednym z najbardziej potężnych przemysłowych regionów Ukrainy.

2.2. PROBLEMY URBOEKOLOGICZNE ZAPOROŻA

Obecny obwód zaporoski powstał 10 stycznia 1939 roku i objął 27,2 tys. km², co stanowi 4,5% terytorium całej Ukrainy. Liczba mieszkańców wynosi 2023,8 tys. osób (4% mieszkańców Ukrainy), a gęstość zaludnienia to 74,4 osoby na 1 km². Na północy i północnym zachodzie graniczy z obwodem dnepropietrowskim, na zachodzie z obwodem chersońskim, na wschodzie

z obwodem donieckim, a na południu znajduje się Morze Azowskie. Centrum administracyjnym obwodu jest miasto Zaporże, założone w 1770 r. (prawa miejskie nabyło w 1806 r.)¹. Według aktualnego podziału administracyjnego w obwodzie zaporoskim znajduje się pięć miast bezpośrednio podporządkowanych obwodowi. Są to: Zaporże, Berdiańsk, Enerhodar, Melitopol i Tokmak. Obwód zaporoski jest jednym z najpotężniejszych regionów Ukrainy pod względem potencjału przemysłowego, należy do pierwszej piątki największych ośrodków przemysłowych Ukrainy. Wynika to z obecności i koncentracji przedsiębiorstw hutnictwa żelaza i metali nieżelaznych, energetyki ciepłej, energetyki atomowej, chemii i budowy maszyn. Region uważany jest za wiodący ośrodek produkcji silników lotniczych, transformatorów i innych wyrobów *high-tech*. Możliwość atrakcyjnej i różnorodnej pracy w potężnych przedsiębiorstwach siłą rzeczy przyciągała również robotników z całego Związku Radzieckiego, czemu sprzyjała polityka rządu. Proces ten wzmógł dodatkowo wielokulturowość regionu.

Pierwsza połowa XX wieku charakteryzuje się w Zaporżu Dniprobudem – jedyną w Europie okrągłą elektrownią wodną (1927–1932 r.).

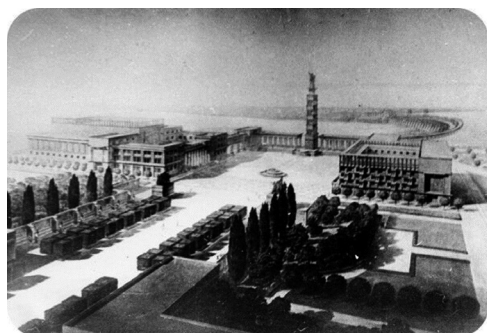

Il. 1. Pierwsze turbiny zbudowane na elektrowni wodnej Dniepr.
Źródło: www.zabor.ua/Turiz/turizm_oblast.htm (dostęp: 15.06.2016)

Rozwój i zabudowę części miasta, nazwanej „socmiastem”, możemy rozpatrywać jako powiązanie urboekologii z kulturą i tożsamością mieszkańców. Socmiasto, urbanistyczne dziedzictwo kulturowe Zaporża, to unikatowy zespół architektoniczny łączący konstruktywizm, radzieckie art déco i powojenny neoklasycyzm. Plan „idealnego miasta socjalistycznego” powstał w 1928 r., a rok później zaczęto go realizować na gołym stepie. W 1937 i 1939 r. tzw. socmiasto odnotowano na Wystawach Światowych w Paryżu i Nowym Jorku. Do początków II wojny światowej budownictwo mieszkaniowe tej części Zaporża wdrażano jako przestrzeń eksperymentalną (il. 2, 3), traktując zaproponowane tam rozwiązania

¹ www.zabor.zp.ua/Turizm/Turizm_oblast.htm (dostęp: 15.06.2016).

urbanistyczne jako modelowe dla ZSRR. Patrząc ze strony współczesnej perspektywy, projekt ten można zaliczyć do eksperymentu ekourbanistycznego, gdyż architekci starali się w nim połączyć w jednej przestrzeni kilka dzielnic (zdążyli 8) oraz wszystkie życiowe potrzeby i funkcje zamieszkujących tam robotników: mieszkalne budynki obok miejsca pracy (z jednej strony Dniprobud, z drugiej – potężne fabryki; możliwość edukacji i wypoczynku (szkoły, biblioteki, pałac kultury, klub); możliwość uprawiania sportu (boisko, park); ochronę zdrowia (szpital). Ponieważ Dniprobud był „budownictwem epoki”, pracowali w nim robotnicy z całego ZSSR, którzy z racji pochodzenia z różnych jego republik stwarzali tu prawdziwy tygiel multikulturowy. Znajdowało to odzwierciedlenie w życiu społecznym miasta – w klubie występowały zespoły narodowe, odbywały się wieczory kultur etnicznych. W mieście organizowano różnego rodzaju konkursy i wystawy, co odbywało się na stadionie lub w specjalnych pawilonach, gdzie prezentowano także rzemiosło ludowe. Budynki dekorowano płaskorzeźbami w stylu ludowym różnych nacji, a ormiański tuf był często używany do okładzin domów, co nadało socmiastu nietypowy dla Ukrainy klimat zabudowy. Wieloetniczny był również zespół architektów, w którego skład wchodziłi Rosjanie, Ukraińcy, Żydzi, Polacy i Niemcy.

Il. 2. Projekt placu im. Lenina.
Źródło: <https://life.zp.ua/category/zaporozhe-old-new/staroe-zaporozhe/page/3/>
(dostęp: 15.03.2023)

Il. 3. Przestrzeń eksperymentalna, tzw. socmiasto.
Źródło: <https://zaborona.com/ru/zaporozhie-kotorogo-net/> (dostęp: 15.03.2023)

Chociaż socmiasto budowało się jako „idealne miasto socjalistyczne”, mając na celu połączenie urbanistyki z kulturą, nie brano pod uwagę problemów ekologicznych. Znaczna część przedsiębiorstw przemysłowych zlokalizowana została w centrum zabudowy mieszkalnej, co stanowi główne obciążenie antropogeniczne środowiska osiedli. Po II wojnie światowej budowa miasta przybrała inny obrót, ale problemy ekologiczne pozostały bądź nie były uwzględniane w dostatecznym stopniu.

Historyczny rozwój Zaporozża przebiegał więc w taki sposób, że duże przedsiębiorstwa przemysłowe do dziś pozostają w bliskim sąsiedztwie zabudowy mieszkalnej i obu brzegów Dniepru, wzdłuż których zabudowa postępowała w czasie. Obecnie, w rozbudowanym już

znacznie mieście mieszka 747 565 osób² i posiada ono powierzchnię 278 km³, z największą w nurcie Dniepru wyspą Chortycą w centrum miasta, której osadnictwo obejmuje okres od mezolitu do XX wieku. W 1965 r. wyspę tę uznano za państwowy rezerwat historyczny, kulturalny i przyrodniczy, a w 1983 r. otworzono na niej Muzeum Historii Kozactwa Zaporoskiego. W 2010 r. wybudowano historyczno-kulturalny kompleks „Zaporoska Sicz”, który ciągle się rozwija. Jest to swego rodzaju skansen odtwarzający swoistą atmosferę kozactwa.

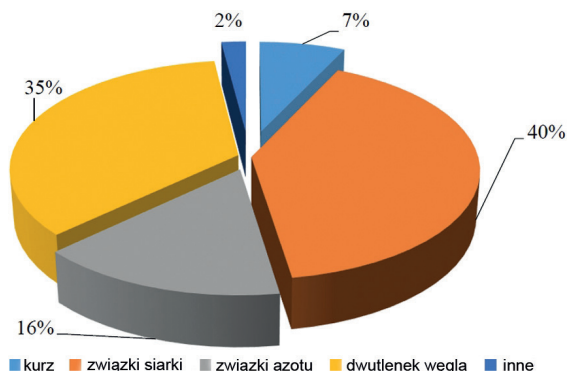
Miasto charakteryzuje się niekorzystnymi warunkami do rozpraszania emisji, ponieważ główny ośrodek przemysłowy znajduje się po nawietrznej stronie terenów mieszkaniowych. Prowadzi to do kumulacji emisji zanieczyszczeń na terenach zabudowanych, co powoduje ich skażenie. Proces ten wzmaga dodatkowo specyficzne ukształtowanie terenu, będącego pofałdowaną równiną, poprzecinaną siecią kratownicową o różnicy wysokości dochodzącej do 100 m, co pogarsza jego wentylację i warunki rozprzestrzeniania się pyłów i gazów. Stanowią one prawie 90% emisji ogólnej liczby zanieczyszczeń. Ciemnopurpurowa mgiełka smogu, który tworzą emisje przedsiębiorstw przemysłowych skoncentrowanych na stosunkowo niewielkim obszarze, stale unosi się nad Zaporozem (il. 4). Struktura emisji obejmuje dwutlenek siarki i inne związki siarki, tlenki azotu, tlenek węgla oraz substancje w postaci zawieszonych cząstek stałych, niezróżnicowanych pod względem składu (il. 5).

Il. 4. Smog w jednej z dzielnic Zaporozia. Źródło: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023)

² http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6001&Itemid=100065 (dostęp: 12.05.2014).

³ http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6001&Itemid=100065 (dostęp: 12.05.2014).

Il. 5. Struktura emisji głównych zanieczyszczeń w regionie Zaporozża, 2020.

Źródło: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023)

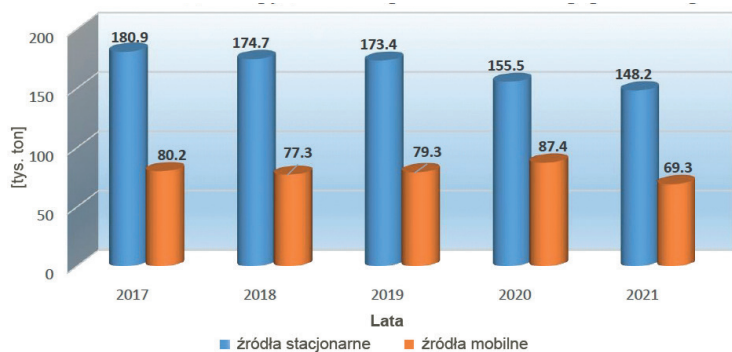
2.3. PROBLEMY EKOLOGICZNE ZAPOROŻA JAKO TYPOWEGO MEGAMIASTA

W celu zidentyfikowania charakterystycznych problemów środowiskowych Zaporozża wykorzystano metody analizy informatycznej, strukturalnej i funkcjonalnej, monitoringu stanu ekologicznego i badań terenowych. Jedną z cech zanieczyszczenia powietrza jest poziom promieniowania. Zaporoskie Regionalne Centrum Hydrometeorologii Centralnego Departamentu Hydrometeorologicznego monitoruje dawkę promieniowania gamma na ziemi w pobliżu miejsca pomiaru na 7. stacjach meteorologicznych. Autorki postanowiły skorzystać z monitoringu powietrza atmosferycznego prowadzonego przez państwową instytucję Centrum Kontroli i Prewencji Chorób Obwodu Zaporoskiego Ministerstwa Ochrony Zdrowia Ukrainy oraz z monitoringu dawki poziomu promieniowania z danych Zaporoskiego Regionalnego Centrum Hydrometeorologii Centralnego Departamentu Hydrometeorologicznego (il. 6)⁴.

Według przytoczonych danych analiza dynamiki emisji zanieczyszczeń powietrza wskazuje na spadek emisji zanieczyszczeń powietrza ze źródeł stacjonarnych o 4,7% w 2021 r. w porównaniu do 2020 r. Poza tym zawartość w powietrzu tlenu azotu, tlenu węgla, fenolu, chlorowodoru i formaldehydu pozostała niezmienną w porównaniu z rokiem poprzednim. Wzrosła zawartość dwutlenku siarki i pyłu. Zanieczyszczenie powietrza może powodować ostre i przewlekłe, specyficzne i niespecyficzne skutki dla organizmu człowieka i różnorodności biologicznej środowiska.

⁴ <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023).

Il. 6. Struktura emisji głównych zanieczyszczeń powietrza w regionie Zaporozża, 2020.

Źródło: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023)

2.3.1. PROBLEM ZANIECZYSZCZENIA WÓD

Głównymi zbiornikami zanieczyszczającymi wody w regionie są przedsiębiorstwa kompleksu metalurgicznego, a także obiekty sfery mieszkaniowej i komunalnej, które odprowadzają ścieki deszczowe i sanitarne w stanie nieoczyszczonym do rzeki Dniepr. Istotnymi składnikami zanieczyszczenia wód są: odpady, chlorki, siarka, fosforany, sole amonowe, azotany, produkty ropopochodne, cynk, nikiel itp. Wskaźniki hydrochemiczne wody w systemach wodnych Kachowki i Dniepru mieszczą się w normatywnych wartościach, ale jakość wody stale się pogarsza. W obwodzie zaporoskim państwowy monitoring wód jest prowadzony przez państwowe organy monitorujące: Zaporoskie Regionalne Centrum Hydro-meteorologii i Zarząd Zasobów Wodnych Dorzecza Azowskiego. Z powodu zrujnowania przez armię rosyjską Kachowskiego zbiornika wodnego, problem wodny w tym regionie staje bardzo poważny.

2.3.2. „ZIELONY” PROBLEM

Region Zaporozża jest jednym z najbardziej zmienionych antropogenicznie regionów kraju. Potężny potencjał przemysłowy i rolniczy z jednej strony przyczynił się do postępu regionu, z drugiej zaś wywołał procesy regresji, a nawet degradacji naturalnych ekosystemów.

Zasadniczy problem dotyczy funkcjonowania i zachowania ochronnych plantacji leśnych (policyjnych pasów ochronnych). Brak odpowiedniej pielęgnacji i utrzymania pasów leśnych prowadzi do ich niszczenia i powstawania samorzutnych hałd, a także występowania zapaleń suchej roślinności w okresie zagrożenia pożarowego.

Pojawienie się groźnych sytuacji sanitarno-epidemiologicznych w mieście powoduje problemy związane nie tylko ze środowiskiem, ale także ze zdrowiem ludzi zamieszkujących ten zurbanizowany obszar.

2.3.3. PROBLEM Z OCHRONĄ URBANISTYCZNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W obwodzie zaporoskim 8315 zabytków jest zarejestrowanych przez państwo, w tym 6563 to zabytki archeologiczne, 1700 to zabytki historyczne, 32 to zabytki sztuki monumentalnej, a 12 obiektów – dziedzictwa kulturowego. Wymaga to niezwłocznego planowania rozwoju terytorialnego i zagospodarowania przestrzennego.

Rozbudowa miast, brak powierzchni miejskiej i środków finansowych przyczyniają się do zaniedbania i nawet zniszczenia dziedzictwa kulturowego, powodując również wzrost asymilacji i zanikanie poczucia tożsamości kulturowej mieszkańców wielokulturowego miasta. Jako miasto na pograniczy kulturowym Zaporozie również może być w tej kwestii rozpatrywane jako przykład modelowy. Palącym staje się problem konserwacji i restauracji zabytkowych budynków. W obowiązującym prawodawstwie dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego brakuje jasnych i skutecznych mechanizmów regulujących renowację budynków należących do zabytków architektury, a ochrona urbanistycznego dziedzictwa kulturowego jest istotnym elementem pamięci kulturowej i formuje tożsamość. Bezpośrednio obrazują to wyniki krótkiej sondy ulicznej, przeprowadzonej w 2019 roku wśród 200 osób (18–60 lat)⁵:

Pytanie: *Co Pan/Pani sądzi o spontanicznych i komercyjnych inwestycjach w historycznym centrum miasta?*

Odpowiedzi: 70% – negatywnie, 25% – nie mam zdania, 5% – pozytywnie.

P: *Czy Pan/Pani uważa, że historyczne centrum powinno być odrestaurowane w autentyczny sposób?*

O: 65% – tak, 25% – niekoniecznie, 10% – nie mam zdania.

P: *Czy Pan/Pani uważa, że niektóre ustawy na Ukrainie powinny zostać zmienione w celu poprawy systemu ochrony dziedzictwa kulturowego?*

O: 75% – tak, 25% – niekoniecznie.

Wśród mieszkańców miasta (200 uczestników) w 2013 r. przeprowadzono również ankietę na temat możliwości zmiany miejsca zamieszkania z powodu złego stanu środowiska naturalnego. Odpowiedź twierdząca u 65% ankietowanych skłania do zastanowienia się, jak bardzo wpłynęłoby to na zmianę składu etnicznego miasta⁶.

Według autorek głębokie zmiany cywilizacyjne czy kulturowe, technologiczne, społeczno-gospodarcze i polityczne wpływają nie tylko na formy życia miejskiego i zdrowie, ale i na sposób myślenia, pamięć kulturową i poczucie tożsamości. W związku z tym tworzenie nowego, nowoczesnego wizerunku miasta ekologicznego powinno uwzględniać etnokulturową tożsamość środowiska ludzkiego w tym samym stopniu, co bioróżnorodność środowiska naturalnego.

⁵ Archiwum Olgi Pavliuk.

⁶ Stan na czerwiec 2022 r. Obecnie sytuacja już zmienia się z powodu wyjazdu wielu mieszkańców z terenów przyfrontowych.

2.4. SPOSOBY ROZWIĄZYWANIA PROBLEMÓW URBOEKOLOGICZNYCH W KONTEKŚCIE ROZWOJU KULTURY I TOŻSAMOŚCI

Na całym świecie trwają poszukiwania sposobów na optymalizację środowiska i rozwiązanie przytoczonych wyżej problemów. Urboekologia traktuje urbanizację nie tylko jako obiektywny historyczny proces wzrostu roli miast w rozwoju cywilizacyjnym, ale także jako proces przebudowy całego środowiska człowieka, czyli oparty na podejściu ekologicznym, zgodnie z którym miasto jest złożonym organizmem w systemie powiązań między tworzącymi go elementami a „zewnątrznym” środowiskiem społecznym i przyrodniczym.

Metody analizy strukturalno-systemowej są wykorzystywane do rozwiązywania złożonych problemów związanych z działalnością człowieka w mieście i mają na celu identyfikację struktury miasta jako dynamicznego systemu, który promuje samorozwój społeczeństwa i jednostki. Metody analizy strukturalno-funkcjonalnej opierają się z kolei na interakcji między strukturalnymi komponentami środowiska przestrzennego i przedmiotowego oraz ich związku z funkcjami systemu. Jak wiadomo, badania terytorialne opierają się na badaniu lokalnych ekosystemów i badaniu interakcji człowieka z nimi. Metoda ta polega na zbieraniu informacji o obiektach naturalnych, krajobrazach i zasobach znajdujących się w mieście. Badania prowadzone są z wykorzystaniem systemów informacji geograficznej i metod teledetekcji. Wyniki badań i propozycje powinny być opracowane dla konkretnych sytuacji i problemów miasta.

Rozważając wyżej przedstawione ekourbanistyczne problemy wielonarodowościowego miasta przemysłowego, jakim jest Zaporozże, autorki przyjęły etapy postępowania badawczego wsparte na:

- analizie konkretnego, ale modelowego przypadku (*case study* z szerokim uzasadnieniem),
- zgromadzeniu danych (monitoring informacji opublikowanych w oficjalnych źródłach, w tym w corocznym *Regionalnym raporcie o stanie środowiska w obwodzie zaporoskim*⁷; wyniki własnych badań terenowych, w tym ankietowe badanie interakcji człowieka z ekosystemami oraz sposobu myślenia jednostki o rozwoju miasta i ochronie dziedzictwa kulturowego),
- diagnozie problemów pod względem ich wpływu na sytuację miejską,
- wypracowaniu celu i zadań strategicznych dla zmiany,
- poszukiwaniu możliwości i inwestorów dla realizacji zadań.

Problemy miasta Zaporozża zostały opisane i wyszczególnione powyżej. Na ich podstawie natomiast sformułowano w tym miejscu zalecenia, których realizacja, w przekonaniu autorek, może przyczynić się do pomyślnego ich rozwiązania. Dla polepszenia stanu ekologicznego koniecznym wydaje się:

- identyfikacja zalet i wad środowiska miejskiego;
- udoskonalenie ram prawnych i regulacyjnych oraz opracowanie metod ekonomicznej celowości ustalania opłaty za emisję z określonego zanieczyszczenia dla przedsiębiorstw, przemysłu, regionu;

⁷ <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023).

- tworzenie jednolitych zasad organizacji środowiska miejskiego;
- zarządzanie i minimalizowanie rosnącego ryzyka ekstremalnych sytuacji, jak pożary, powodź, inne;
- ograniczenie emisji dwutlenku siarki do atmosfery;
- wprowadzenie procesu wtórnego przerobu surowców oraz regulacji maksymalnego dopuszczalnego zrzutu zanieczyszczeń ze ścieków z przedsiębiorstw przemysłowych; wprowadzenie nowych technologii w zakresie odbioru i przetwarzania odpadów;
- poprawa innowacyjnych ekosystemów dla wzrostu i postępu gospodarczego, społecznego i kulturalnego miasta;
- rozwój technologii cyfrowych;
- zachowanie istniejących i rozwój sztucznie stworzonych naturalnych obszarów rekreacyjnych;
- tworzenie nowych „zielonych” terenów rekreacyjnych, z uwzględnieniem potrzeb docelowych grup odwiedzających (różne kategorie wiekowe i osoby o ograniczonej sprawności ruchowej).

Nie można pominąć tu także kilku bardzo ważnych zaleceń do rozwiązywania problemów urboekologii w kontekście rozwoju kultury i mentalności, takich jak:

- planowanie rozwoju miasta w celu ukształtowania nowego, nowoczesnego wizerunku;
- badanie tożsamości środowiska miasta w kontekście stosunku do dziedzictwa kulturowego i jego ochrony;
- badanie środowiska kulturowego miasta;
- badanie wpływu urboekologicznego rozwoju na tożsamość narodowościową.

Autorki sugerują także przeprowadzenie realizacji podanych zaleceń przez:

- zachowanie obiektów dziedzictwa kulturowego i środowiska historycznego miasta;
- poprawę jakości planów miejscowych;
- odnowę środowiska architektoniczno-artystycznego miasta;
- realizowanie projektów rewitalizacji zabytkowych zespołów urbanistycznych (np. w Zaporoziu projekt rewitalizacji socmiasta, a dla Charkowa, gdzie liczne zniszczenia wojenne, kompleksowej realizacji programu rewitalizacji zabytkowych gmachów śródmieścia);
- identyfikację obszarów koncentracji elementów wyrazu otoczenia architektoniczno-przestrzennego miasta, ich nierówności;
- reinterpretowanie przeszłości w celu szukania w niej wzorców teraźniejszości, prowadzenie kompleksowej analizy porównawczej;
- identyfikację elementów, które mogą służyć jako kody wizualne miasta Zaporozia;
- wypracowanie nowych form współpracy między sektorem publicznym i prywatnym z warunkiem zaangażowania sektora prywatnego w planowanie urbanistyczne;
- wprowadzenie kierunków przebudowy systemu sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym z uwzględnieniem polityk konserwatorskich, co polepszy ochronę dziedzictwa urbanistycznego;

- podtrzymywanie i kreowanie wartościowych elementów ładu przestrzennego przez wizerunek medialny, zorganizowanie wystaw, lekcje publiczne;
- dbanie o wpływ instytucji publicznych na mechanizmy, które decydują o trwałości więzów kulturowych;
- rozbudowanie szkół, ośrodków, centrów kultury, teatrów mniejszości narodowych.

Kolejnym projektem rewitalizacji są przedsięwzięcia traktujące zieleni jako ważny element strukturalny w strategiach przebudowy i rewitalizacji miasta, czyli zwiększenie powierzchni terenów zielonych w postaci nowych parków, zielonych bulwarów i skwerów.

Podczas wojny, która trwa na Ukrainie, nie wolno lekceważyć kreowania wizji przyszłości. To właśnie teraz jest czas dla przyszłości, czas na skonfigurowanie strategicznych projektów przebudowy wybranych miejsc i obszarów, na rewitalizację zabytkowych dzieł architektonicznych, które zachowują atmosferę miasta i kształcą tożsamość obywateli w jej twórczym potencjale. Przywracając historyczną część Charkowa, konieczne jest ostrożne traktowanie cech zabytków architektury, aby nie stracić charakteru/klimatu miasta. Dziedzictwo architektoniczne Alekseja Bekietowa, Marjana Charmańskijego, Aleksandra Tona i innych znanych architektów niesie ze sobą nie tylko estetyczne piękno, ale także historyczną pamięć mentalną, która tworzy potencjał kulturowy miasta. Urbanistyczne wizerunki obiektów architektonicznych są przede wszystkim wyznacznikiem twórczego potencjału epoki, jej duchowej, politycznej i ideologicznej atmosfery. To samo odnosi się w Zaporozżu do kwestii odbudowy socjmiasta, gdzie ściśle przestrzegane powinny być zasady konserwatorskie.

3. PODSUMOWANIE

Zmiany w przestrzeni urbanistycznej, rozpatrywane na tle procesów kulturowych, należą do najważniejszych uwarunkowań ochrony dziedzictwa kultury. Powinny też wpływać znacząco na kierunki polityk prowadzonych na tym polu. Przy budowaniu wizji urbanistycznej trzeba opierać się na architektonicznych wartościach dziedzictwa kulturowego. Wpływ oddziaływania zmian w przestrzeni miejskiej należy rozpatrywać w kategoriach strukturalnych, a wskazane, ważne problemy ekologiczne Zaporozża, mające wpływ na zdrowie człowieka, należy wiązać z wartościowaniem dziedzictwa kulturowego. Praktyki planowania urbanistycznego powinny uwzględniać zarówno kwestie ekologiczne (np. miejsca budowania przedsiębiorstw, projektowanie parków itd.), jak i ochronę dziedzictwa kulturowego, ponieważ, jak autorki starały wykazać na przykładzie Zaporozża i Charkowa, wyznacznikiem twórczego potencjału epoki, jej duchowej, politycznej i ideologicznej atmosfery są urbanistyczne wizerunki obiektów architektonicznych.

Każdemu zagospodarowaniu przestrzennemu i przedmiotowemu otoczenia architektonicznego musi towarzyszyć ekologiczna i społeczno-ekonomiczna ocena zasobów społeczno-gospodarczych na podstawie zasad zrównoważonego rozwoju. Przyjazne do życia miasto powinno zawierać zjawiska architektoniczno-urbanistyczne, które kreują ten walor

przestrzeni, który niesie ze sobą siłę integracji, tożsamości, komunikacji i bezpieczeństwa jednostki oraz społeczeństwa. Tożsamość etnokulturowa środowiska ma swoje korzenie w czasach najdawniejszych, jej podstawą często są architektura i sztuka ludowa, które najlepiej i najtrafniej odzwierciedlają rozumienie estetyki właściwej takiej czy innej grupie etnicznej. Architektura ludowa i sztuka ludowa powstają przecież w warunkach, w których ludzie występują zarówno w roli klientów, jak i wykonawców, i nic, może poza pewnymi ograniczeniami materiałowymi i technicznymi, nie stoi na przeszkodzie, aby stworzyli dla siebie środowisko takie, jakie chcieliby widzieć. Wypracowanie systemów, w których narzędzia regulacji formalno-prawnych będą lepiej współdziałać w środowisku miejskim i będą nakierowane na ocalenie dziedzictwa kulturowego, jest tu bardzo ważne.

Wykorzystanie zaproponowanych posunięć daje możliwość dążenia ku rozwiązywaniu problemów urboekologicznych razem z odczuciem ciągłości kultury i zachowaniem dziedzictwa kulturowego na pograniczu wielokulturowym. Urboekologia wkracza w obszar kultury ze względu na walory integracyjne i na szeroki potencjał oferowanego bezpieczeństwa. Jest to potencjał, który poza walorami tożsamościowymi dana jednostka może ofiarować następnym pokoleniom. Ten rodzaj dziedzictwa kulturowego jest szczególnie ważny w europejskim kręgu kulturowym. Jak zauważa Dewid Matsumoto: „Dynamika kulturowa wiąże się z paradoksalnym zjawiskiem stałości płynności kultury, czyli z zastępowaniem pewnych aspektów kultury niezmiennymi w procesie ciągłych zmian, zmiany te trwają pomimo czynników zapewniających stabilność i integralność kultury” (Matsumoto, 2003: 519). Społeczeństwo dąży do tego, aby przestrzeń przyjaznego miasta zapewniała walor tożsamości, połączony z potencjałem bezpieczeństwa, żeby przyjazne miasto respektowało kanon budowania domu łączącego element stabilny z elementem integracyjnym. Resumując, można przytoczyć w tym miejscu słowa Stanisława Losego: „Architekt i urbanista są w dzisiejszym świecie ważnymi kreatorami wartości kulturowych, a więc społecznych. Wartości niezbywalnych i konstytutywnych dla każdego człowieka i każdej społeczności urbanistycznej. Przestrzenie i terytoria czasu dziecięcego i dorastania budują wzorce decydujące o środowisku człowieka dojrzałego. Te zbudowane stają się bazą życiową i obroną pokoleń nadchodzących. A skoro tak jest, to architekt i urbanista powinni wiedzieć, jaką funkcję pełnią lub mają do spełnienia ich dzieła wobec człowieka po to, by się do niej zbliżyć, żeby ją realizować” (Lose, 2020: 292). Dostosujmy te słowa do planów rozwoju miasta z uwidocznieniem w długim okresie głównych celów i kierunków rozwoju, twórczych scenariuszy tego rozwoju i budowy wizerunku miasta przyjaznego dla dziedzictwa kulturowego, które niewątpliwie ma wpływ na tożsamość kulturową.

BIBLIOGRAFIA

- Cherkes, B. Linda, S. (2014). *Architektura współczesności: koniec XX i początek XXI wieku*. Lwów: Politechnika Lwowska.
- Chmielewski, J.M. (2016). *Teoria i praktyka planowania przestrzennego. Urbanistyka Europy*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Czerny, M. (2005). *Globalizacja a rozwój: wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański, R. (2022). *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gzell, S. (2020). *Urbanistyka XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Karwińska, A. (2022). *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kucheryavy, B. (2021). *Urboekologia: podręcznik dla studentów szkół wyższych*. Lwów: Wydawnictwo Nowy Świat.
- Lorens, P. (2013). *Równoważenie rozwoju przestrzennego miast polskich*. Gdańsk: Politechnika Gdańska.
- Lose, S. (2020). *Ku urbanologii*. Wrocław: Fundacja Bęc Zmiana.
- Maciejewska, A. (2016). *Krajobraz w planowaniu przestrzennym*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Matsumoto, D. (red.) (2003). *Psychologia i kultura*. Petersburg: Wydawnictwo СПб.
- Myhal, S. (2014). *Bionika w projektowaniu środowiska przestrzennego i przedmiotowego*. Lwów: Politechnika Lwowska.
- Petryszyn, G. (2021). *Urbanistyka. Część 1: Miasto jako przedmiot projektowania*. Lwów: Politechnika Lwowska.
- Rusanova, I. (2020). *Inżynieria poprawy krajobrazu: podręcznik*. Lwów: Politechnika Lwowska.
- Ryzhova, I. (2011). Kultura jako najbardziej fundamentalny sposób ludzkiej egzystencji. *Biuletyn Humanitarny Państwowej Akademii Inżynierii Zaporoskiej*, 46, 126–145.
- Ryzhova, I., Pavliuk, O. (2023). Strategia zrównoważonego rozwoju ekologii miejskiej we współczesnym środowisku przestrzennym i podmiotowym: wyzwania, możliwości, perspektywy. *Humanities Studies*, 15(92), 52–64.
- Saternus, P. (2013). *Leksykon urbanistyki i planowania przestrzennego*. Warszawa: Wydawnictwo BEL Studio.
- Serczyk, W. (1990). *Historia Ukrainy*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Voronkova, V., Nikitenko, V., Oleksenko, R. (2020). Problems solution of global urbanism in the context of cultural development, technologize and the formation of creative class. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*, 2(88), 80–91.
- Zuziak, Z. (2008). *O tożsamości urbanistyki*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. www.zabor.zp.ua/Turizm/Turizm_oblast.htm (dostęp: 15.06.2016).

- http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6001&Itemid=100065 (dostęp: 12.05.2014).
- <https://life.zp.ua/category/zaporozhe-old-new/staroe-zaporozhe/page/3/> (dostęp: 15.03.2023).
- <https://misto.zp.ua/article/articles945.html> (dostęp: 15.03.2023).
- <https://zaborona.com/ru/zaporozhie-kotorogo-net/> (dostęp: 15.03.2023).
- http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6001&Itemid=100065 (dostęp: 12.05.2014).
- <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-Zaporizka-ODA-2021.pdf> (dostęp: 30.08.2023).